

Nataliya Veselovska

PSYCHOLOGIZATION OF MODERN DRAMA THROUGH SHORT NARRATIVE

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine

Наталія Веселовська

МАЛІ НАРАТИВИ ЯК СПОСІБ ПСИХОЛОГІЗАЦІЇ СЮЖЕТІВ У СУЧАСНІЙ ДРАМАТУРГІЇ

Abstract: The article investigates the problem of marital relationships in modern plays – Ukrainian and French, such as the *Ninth Lunar Day* by Olexandra Pohrebinska and *Mysterious Variations* by Eric-Emmanuel Schmitt. The fornication in each plot is displayed in the form of emotional adultery. Psychological factor of extramarital emotional connection is a person's conscious rejection of love or a forced change in the format of relationships. Secret epistolary communication contributes to the non-chronological interpretation of facts and situations, and reconstructs the time-spatial organization of these dramas. The introduction of an unknown "text-in-a-text" helps to model not only another reality, but also becomes a powerful means of the psychologization of the plays' plots.

Keywords: psychologism, plot, emotional adultery, narrative

Морально-етичний аспект як один із регуляторів міжособистісних стосунків є визначальним у побудові суспільних відносин загалом і в межах сім'ї, малої соціальної групи, зокрема. Порушення морально-етичних зобов'язань стосовно подружнього партнера, яке найчастіше проявляється у формі позашлюбних зв'язків, завжди супроводжувалось суспільним осудом, але, незважаючи на це, повсякчас існувало. У різні часи змінювався лише кількісний показник жіночих чи чоловічих зрад, але головна їхня причина завше була незмінною – незадоволення психологічних потреб.

Тему подружньої зради активно висвітлювала в сюжетах своїх творів література, зокрема драматургія, яка за родо-жанровою специфікою надається до особливого відображення гостроти внутрішнього конфлікту. Сучасна драматургія якнайяскравіше це демонструє. Автори п'єс торкаються у своїх творах проблеми подружніх стосунків, що виникають в умовах позашлюбного зв'язку, який не так давно поповнив перелік видів адюльтеру – емоційного. Розвитку такого виду подружніх зрад сприяють як технічні досягнення, так і зміна моральних обмежень, а також модифікація самого формату сексуальності.

Нашу увагу привернув клясичний, а почасти і приховано мистецький спосіб втілення адюльтеру в драматичному сюжеті – епістолярний перелюб. Простежити психологічну взаємодію героїв крізь призму такого виду подружньої зради ми вирішили на матеріялах сучасних п'єс – української та французької – *Дев'ятий місячний день* Олександри Погребінської і *Загадкові варіації* Еріка-Еммануеля Шмітта, що й визначає актуальність нашого дослідження.

Ми спробуємо дослідити психологічні колізії, спричинені позашлюбним емоційним зв'язком у формі листування. При цьому намагатимемося з'ясувати психологічні передумови виникнення емоційного зв'язку між героями п'єс; простежити вплив епістолярної зради на організацію внутрішньосімейних та позасімейних взаємин; зробити типологічне зіставлення на рівні образів та сюжетів п'єс, обраних для дослідження.

Сюжетною особливістю п'єси *Дев'ятий місячний день* Олександри Погребінської є зображення психологічних перипетій в умовах латентного адюльтеру за відсутності безпосередньої взаємодії всіх його учасників.

Ганна Аркадіївна – немолода вдова, яка колись створила сім'ю, ставши співучасницею любовного трикутника. Через кілька десятків років вона випадково довідується, що її покійний чоловік – Кирило Андрійович упродовж усього їхнього спільного життя писав листи своїй колишній (тепер – покійній) дружині Євгенії Ісаківні. Ці листи стають доказом прихованого позашлюбного зв'язку та тривалості існування любовно-

го трикутника, який зазнав суттєвих семантично-рольових трансформацій: спочатку коханка Ганна Аркадіївна стала дружиною Кирила Андрійовича, а згодом колишня дружина Євгенія Ісаківна – його епістолярною коханкою. Приголомшена незвичним посмертним проханням суперниці бути похороненою біля єдиного у її житті чоловіка, а ще більше – незаперечним фактом таємного листування, Ганна Аркадіївна мусить сама врегулювати завершальний етап тривалих любовних перипетій.

Ретроспективне розгортання подій і відсутність будь-якої вербальної взаємодії між двома жінками та чоловіком не применшують гостроти емоційного сприйняття твору. Поява Ірини – внучки Євгенії Ісаківни та Кирила Андрійовича з її приголомшливо гуманною місією і незаперечним доказом – листами чоловіка, адресованими колишній дружині впродовж їхнього 35-річного періоду одностороннього спілкування, стає реаніматором минулих шлюбно-позашлюбних стосунків, подальший розвиток яких неможливий. Якраз за відсутності інших двох учасників любовного трикутника драматург сягає глибини психологічного напруження, що проявляється у спогадах, переживаннях та переосмисленнях Ганни Аркадіївни. За короткий час жінці доводиться побувати як в іпостасі коханки, що “вкрала” чоловіка, батька й дідуся, так і в ролі зрадженої та щасливої дружини водночас.

Знайомство з Іриною спонукає Ганну Аркадіївну до виправдання свого вчинку: “Я не в відчуваю ніякої провини перед Вами... Мені нема за що просити у Вас прощення. Ми просто були призначені один одному

Богом” [3, 172]. Та спогади минулого – це не лише події, але й душевні стани: “...Я раптом уявила, який це жах – лишитися без нього. Не просто – без чоловіка, а без Кирила... Я згадала Вашу бабусю... До цього я була така впевнена у правоті нашого кохання... Мені здалося тоді, якби мене спитали, хто найнещасніша людина у світі, – я б відповіла – Женья Смелянська, перша дружина мого чоловіка... І цей жах її долі завжди незримо був присутній у моєму житті. Я знала, що коли-небудь мені доведеться платити за своє щастя” [3, 175]. Підсвідоме почуття провини спонукає Ганну Аркадіївну до прийняття позитивного рішення: вона готова виконати останнє прохання Євгенії Ісаківни. Проте місія Ірини виявляється значно глибшою: “...Я не хочу, щоб ви виконали прохання божевільної старої баби тому, що тридцять п’ять років не знали, як зняти із себе цю провину” [3, 175]. Так вручені Ганні Аркадіївні листи стають не просто доказом позашлюбного зв’язку її чоловіка, а ще й лакмусовим папірцем у складанні іспиту власної гідності. Це важливо не тільки для неї – єдиної живої співучасниці любовного трикутника, але й для інших героїв п’єси. Спроектований драматургом такий розвиток дії стає потужним засобом психологізації сюжету п’єси.

Потреба Кирила Андрійовича в прихованому листуванні виникла, на перший погляд, на основі узалежненого емоційного зв’язку з першою дружиною і могла би свідчити про його почасти фемінний характер, нездатність нести відповідальність за власні вчинки і, як наслідок – довічне почуття провини та страху. У словах Ганни Аркадіївни – “чоловік був наба-

гато старший за мене” – прочитуємо як причину, так і наслідок любовного конфлікту: Кирило Андрійович віддав перевагу молодшій. Однак його дії заслуговують на критику лише за умов поверхового аналізу. Дідусь, за словами Ірини, “залишив родину, коли мама була вже одружена, жила і працювала в іншому місті” [3, 171]. Цілком імовірно, що нова сім’я виникла якраз через почуття обов’язку перед ще ненародженою дитиною – сином Олегом. Надмірна опіка матері, яка напам’ять знає медичну картку своєї дитини і яка “не померла в один день з Кирилом” лише тому, що “не могла лишити сина одного [...] на цій землі” [3, 171] (Олегові на той час було 30 років!) засвідчує неабияку перевагу материнських обов’язків над подружніми, але і не це головне спонукає Кирила Андрійовича до листування. Ганна Аркадіївна знаходить відповідь: “Я думала, що я буду ревнувати, що якщо людина пише іншій жінці, отже, я чогось не зрозуміла в ній, не дала їй... А тепер я знаю – він писав ці листи для неї, щоб не залишати її без себе” [3, 183]. Щоб не завдавати болю теперішній дружині й не залишати абсолютно самотньою колишню, чоловік вдається до таємного листування, підсвідомо пролонгуючи існування любовного трикутника, але вже в іншому вимірі. Листи, адресовані Євгенії Ісаківні – це своєрідна форма комунікації, процес сповідування з глибоким психологічним підґрунтям.

Уведення у текст п’єси малих наративів – листів, сприяє не лише ахронологічному викладу фактів, ситуацій. Разом із репрезентацією минулого відбувається конструювання теперішнього. Наративи, як заува-

жує І. Розенфельд, грають роль лінз, через які незалежні елементи існування розглядаються, як зв'язані частини цілого [4]. Міркування політолога стосуються текстової репрезентації політичного дискурсу на відміну від невідомих текстів приватних листів чи, радше, лише факту листування. Однак такий спосіб реалізації наративних моделей не порушує дискурсивного простору літературного твору. Присутність "тексту у тексті" вкоренилася в поетиці постмодернізму. З допомогою прихованого епістолярного спілкування драматург деконструє часо-просторову сюжетну організацію п'єси, акцентуючи при цьому не стільки на станах персонажів, як на потребі у них. Використання такого літературного прийому вносить у сюжет твору іншу реальність, переструктуровуючи, змінюючи акценти. Тілесній зраді протиставлено емоційну присутність, гріховний насолоді – турботу, досягнення якої стало можливим якраз завдяки зміщеним подружнім обов'язкам і різниці у віці. Високі наміри неоголошено взаємні: Євгенія Ісаківна не відповідає на листи. Але це не є свідченням її відстороненості та байдужості. Відштовхуючись виключно від інтересів колишнього чоловіка, Євгенія Ісаківна своїм мовчанням у відповідь запобігає певному зовнішньому розгортанню подій і водночас забезпечує таким стосункам тривалість у часі. Жінка зберігає листи і просить після своєї смерті передати їх Ганні Аркадіївні не заради помсти, а заради кохання в його найвищому прояві. Отже, листування таємне не тому, що підступне. Листи Кирила Андрійовича стали для колишніх

суперниць можливістю для примирення, прощення. Драматург через одностороннє тривале листування означає співучасть у трансформованому трикутнику мертвих його учасників лише їхніми емоційно-етичними вчинками. Домінування такого внутрішнього конфлікту сприяє поглибленню психологізації твору. Посмертне розпорядження Євгенії Ісаківни, власне, і є її відповіддю на листи колишнього чоловіка. Правильність такого рішення проявляється як у міркуваннях Ганни Аркадіївни стосовно колишньої суперниці – "... як я поважаю Женю, як я поважаю її – вона змогла тридцять п'ять років не відповідати на його листи! Як... як це високо..." [3, 186], так і у ставленні до цих подій загалом – "я хочу, щоб цей день змінив наше життя" [3, 183]. Пережиті за минулі кілька днів події, що спонукали Ганну Аркадіївну до несподіваного, неочікуваного хвилювання вповні відображають міркування американського психолога Абрагам Маслоу. Учений вважав, що спонтанні пікові переживання мають зцілювальний ефект: усувають невротичні симптоми, сприяють підвищенню самооцінки, вивільняють творчі здібності, наповнюють життя сенсом. Тому, на його думку, пікові переживання часто є корисними для людей, які згодом виявляють виразну тенденцію до "само-реалізації" або "самоактуалізації" [2, 137]. Ганна Аркадіївна позбувається не тільки підсвідомого душевного тягаря. Стресова ситуація змушує жінку прийняти правильне рішення щодо свого подальшого особистого життя: "Мене кохає чудова людина – Віктор Михайлович, і я одружуся з

ним, я покохаю його, я буду кохати його, я зможу кохати його..." [3, 186].

Листи у п'єсі стають наслідком давноминулої зради, покутою через неї і найважливішим засобом для подолання як внутрішньоособистого, так і внутрішньосімейного психологічного дисбалансу. Саме як покуту колишнього чоловіка сприймає його листи Євгенія Ісаївна. І хоча вона не відповідає на жодне посилення, проте, за задумом драматурга, зберігає їх теж не випадково. Кирило Андрійович у такому листуванні знаходить психологічний порятунк, балансуючи між двома жінками: колишньою – зрадженою та самотньою і теперішньою – молодістю, яку огортає змішаною батьківсько-чоловічою опікою. "Він же не дозволяв мені вставати готувати йому сніданок... Тільки у вихідні..." [3, 171], – згадує Ганна Аркадіївна. Позитивний результат вирішення реанімованої історії, яка, на перший погляд, втратила актуальність через давність подружнього "складу злочину", фактично виправдовує таємне листування Кирила Андрійовича. Підсвідомо відновлений латентний любовний трикутник із опосередкованою взаємодією його учасників на фоні майстерно вплетеного в сюжет зміщеного хронотопу стає своєрідним щасливим завершенням п'єси Олександри Погребінської *Дев'ятий місячний день*.

Тривале, приховане, а згодом і трансформоване листування між героями п'єси *Загадкові варіації* застосовує Ерік-Еммануель Шмітт як спробу подолання душевної кризи внаслідок свідомої чи несвідомої відмови від кохання. Аналогічно до аналізованого твору О. Погребінської

Дев'ятий місячний день констатуємо лише факт такого листування, який на певному етапі взаємодії між героями твору стає способом спілкування в умовах любовного трикутника. Якраз через це обидві п'єси – українська і французька – надаються до типологічного зіставлення в дослідженні психологічних колізій, спричинених позашлюбним емоційним зв'язком.

Головний герой твору Шмітта – відомий письменник Абель Знорко живе самотником на тихому острові, уникаючи будь-яких суспільних контактів. Нещодавно він отримав найвищу професійну нагороду – Нобелівську премію, але право поспілкуватися з популярним письменником з-поміж багатьох охочих отримує тільки один журналіст – Ерік Ларсен. Сюжет п'єси – це діалог між двома чоловіками, кожен із яких спочатку вправно грає обрану роль, але згодом стає зрозуміло, що їхня зустріч – це не випадковий збіг обставин. І коли з'ясовується мета псевдожурналістського розслідування та простежується не менша зацікавленість Знорка саме в Ерікові Ларсену, то перед читачем постає цілком інша сюжетна колізія. Тепер це суперники, які намагаються відстояти право на кохання. Натхненницею почуття була Елен Меттернах, яка подарувала колись незабутні миті щастя обом чоловікам. Але навіть після смерті ця жінка залишається для Знорка і Ларсена духовою поживою і сенсом їхнього земного буття.

Аналогічно до п'єси О. Погребінської, Е.-Е. Шмітт у *Загадкових варіаціях* творить художній час, використовуючи ретроспекцію, і тільки фінал твору дозволяє читачеві збаг-

нути повну картину любовних перипетій з усіма їх незвичними точками дотику.

Абель Знорко все-таки зізнається Ерікові Ларсену, що його остання книга-бестселер *Невисловлена любов* – це результат листування з Елен Меттернах. Знайомство з нею, зовні непривабливою студенткою, змусило письменника дійти незаперечно-го висновку: “Остерігайтесь жінок, які видаються вам невродливими – вони незвичайні” [6, 213]. Абель Знорко, сягнувши вершини шаленої пристрасти та намагаючись зберегти це дивовижне відчуття, пропонує Елен перевести стосунки в епістолярний формат, щоб дати їхньому зв’язку розкритись в інших вимірах. “Це була уже не любов, це було рабство, – згадує письменник. – Я не міг більше писати, я міг думати тільки про неї, я не міг обійтись без неї” [6, 216]. Жінка, всупереч власній волі, приймає пропозицію і ні за яких обставин не порушує домовленості. Навітьвийшовши заміж, можливо, задля полегшення свого стану як душевного, так і фізичного, Елен продовжує писати листи. Не подолавши туги за коханням, жінка не може впоратись також зі спадковою схильністю до онкології. Тільки після смерті дружини Ерік Ларсен, її законний чоловік (про що здогадується читач, але аж ніяк не Абель Знорко!), розкриває таємницю листування. Та цілковитою несподіванкою як для Знорка, так і для читача стає те, що Елен померла десять років тому, тобто п’ятнадцятирічне листування мало три етапи: 1) три роки до одруження з Ларсеном; 2) два роки як факт позашлюбного зв’язку; 3) десять років – це листування двох чо-

ловіків, поєднаних коханням до однієї жінки – Елен Меттернах.

ЕРІК ЛАРСЕН: Я прожив з Елен всього два роки. Після похорону, прибираючи у квартирі, я знайшов листи, ваші листи... Виявив і те, що вона хотіла написати вам у перші дні хвороби, але не надіслала. Я виявив вашу любов, якою вона була і що з нею стало... Мені дуже не вистачало Елен... І ось одного разу ввечері я... я взяв перо і написав вам. Я завжди прекрасно наслідував чужий почерк...

АБЕЛЬ ЗНОРКО: То це ви?

ЕРІК ЛАРСЕН: Уже десять років. Багато разів у тиждень. Мало не щодня.

(Знорко повністю розгублений паде на диван).

ЕРІК ЛАРСЕН: Розумію. На вашу думку мені немає прощення.

(Знорко не відповідає. Ларсен сумно дивиться на нього).

ЕРІК ЛАРСЕН: Я не хотів, щоб вона помирала. І вона жила, коли я отримував ваші листи. Вона була щаслива, читаючи їх, дуже щаслива. І ви теж були щасливим, коли вона вам відповідала. І я був щасливий за вас обох...”.

Як бачимо, листування у *Загадкових варіаціях* – це і втеча від кохання (Абель Знорко), і самопожертва та спосіб перевтілення заради нього (Елен, Ларсен).

Зброєю сповільненої дії, врученою Абелем Знорком, стало епістолярне спілкування для Елен. Її потребу у коханні не змогли заповнити ані листи Знорка, ані одруження з Еріком Ларсеном. Намагання розв’язати внутрішню кризу через свідому відмову від зустрічей не стало запорукою вирішення її психологічної сто-

рони. Поспішно, а, отже, помилково прийняте рішення насправді ускладнило ситуацію, забезпечивши при цьому їй ще й часову протяжність. Пристрасне кохання налякало Абеля Знорка, він не дав шансу йому перерости у свідому любов, позбавивши себе найвищого духового блага і як чоловіка, і як творця.

Ніла Зборовська, аналізуючи психопоетику Володимира Винниченка, зауважує, що розуміння свідомої творчості на основі свідомої любови, яке передбачає поєднання двох душ, тісно пов'язане з індивідуалізацією вибору. "Кохання – це зойк крові, це бездумний, непереможний голод тіла, це наказ вічності, яка не допускає опору собі. Кохання саме себе пожирає, як вогонь, і коли задоволене, лишає по собі нудний, сірий попіл. Любов – це вrostання, це просякання до найтемніших куточків одної істоти другою" [1, 274].

На певному етапі стосунки між двома чоловіками і жінкою вибудовуються як взаємодія в межах любовного трикутника. Психологічне навантаження від такої взаємодії проявляється у п'єсі згодом, коли Ларсен відкриває таємницю листування: "Я був щасливим, довідавшись, що вона відчула більше щастя, аніж я думав... і більше радості, аніж та, що дав їй я ... я відчув полегшення, дізнавшись, що життя було не надто скупим для неї" [6, 336]. У благородному образі Еріка Ларсена прочитується своєрідний інтертекстуальний зв'язок із п'єсою О. Погребінської *Дев'ятий місячний день* – це і мовчання Євгенії Ісаївни, і турботливість Кирила Андрійовича. Особливість своїх почуттів до Елен Ларсен збагне згодом, осягнувши висоту духового єднання

її та Знорка: "... ви любили її так, ніби вона і ви – безсмертні. У вашій любові була якась дитяча безтурботність. А я, навпаки, завжди любив так, як люблять старі. Моя любов була суцільною тривогою. Завжди. Мені здавалось, якщо Елен спіткнулась, то вона розіб'ється, якщо рана кровила, то стікає кров'ю, а якщо Елен кашляла, то вже помирала... Я ніколи не любив її безпечно" [6, 239].

Взаємозамінність "живого єднання" та емоційного зв'язку не виправдовує себе. Свідомо відмова від кохання призводить до непоправних наслідків. Розгортання сюжетної лінії п'єси Елен Меттернах – Абель Знорко стає прямим віддзеркаленням теорії Зигмунда Фрейда: "необхідно почати любити, щоб не захворіти, і залишається лише захворіти, коли внаслідок своєї неспроможності позбавляєшся можливості любити" [5]. Листування для Елен в таких умовах виконує швидше руйнівну функцію, тоді як для Еріка Ларсена воно стає справжнім порятунком.

У фіналі п'єси Еріка-Еммануеля Шмітта, як і Олександрі Погребінської перемагає кохання. Абель Знорко знімає з себе полуду самозакоханості: "Я всього-навсього надутий міхур, один з найгірших, але той, кого слухають і поважають. Напевно, я собі придумав цей культ літератури тільки для того, щоб уникнути життєвих випробувань. На папері я був героєм... І життя своє я хотів не прожити, а написати, придумати, сидючи тут, на своєму острові, як на пупі землі. Я не хотів жити в епосі, мені призначений, я був надто гордим... я сам придумав епоху, інші часи, і вимірював їх пісочним годинником своїх книг" [6, 239-240]. Десять ро-

ків листування з Еріком Ларсеном в особі Елен стало для відомого письменника випробуванням: впродовж цього часу рак легенів то атакує, то відпускає його. Драматург дає змогу Абелеві Зноркові пройти шлях усвідомлення власних помилок. Листування з Елен дало йому як письменникові світове визнання, але не відчуття щастя. Елен, відкинута колись на емоційно-віддалений рівень сприйняття Знорком та, навпаки, покликана бодай на таку присутність у життя Ларсена, залишається ефемерною стороною любовного трикутника. Спілкування двох чоловіків, яке трансформується з епістолярного у живе, доводить, що "любов статі не має" [6, 250]. Е.-Е. Шмітт створює прихований миттєвий гомосексуальний зв'язок і швидко його усуває. Абель Знорко та Ерік Ларсен узалежнені та закохані на психологічному рівні, за посередництва жінки-ідеалу. Драматург висловлює припущення, що найбільші історії кохання – це ті, які ми переживаємо без сексу. Проте п'єсою *Загадкові варіації* Е.-Е. Шмітт не заперечує близькі відносини, спрямовані на задоволення статевого потягу, а стверджує, що це не важливо і є щось більше [7, 6-7].

Олександра Погребінська та Ерік-Еммануель Шмітт уводять у сюжети своїх п'єс малі наративи – листи, які стають спробою виходу героїв твору із внутрішньої кризи або ж, навпаки, поглиблюють її. Головним чинником психологічних умов виникнення емоційного зв'язку в аналізованих п'єсах є свідомо відмова від кохання, вимушена зміна формату стосунків. Епістолярне спілкуван-

ня, яке представлене драматургами через факт існування листів, посилює психологізацію сюжетів п'єс. Вона простежується як в емоційному сприйнятті реципієнтами змісту послань та подальшими діями стосовно них, так і в реакції інших дійових осіб на епістолярний адюльтер. Малі наративи виконують роль деконструкта у внутрішньосімейних і позасімейних взаєминах, переструктуровуючи відносини у цілком іншому руслі. Типологічний аналіз сюжетно-образної системи п'єс О. Погребінської та Е.-Е. Шмітта доводить спільність впливу малих наративів, психологічну налаштованість учасників епістолярного адюльтеру до пошуків духовної гармонії.

Bibliography and Notes

1. Зборовська Ніла, *Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури*, Київ: Академвидав 2006, 504 с.
2. Маслоу Абрахам, *Психология бытия*, Москва 1997, 304 с.
3. Погребінська Олександра, *Дев'ятий місячний день*, Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи» 2004, 370 с.
4. Розенфельд Ілья, *Дискурс и нарратив*, Web.28.03.2014. <<http://cursorinfo.co.il/news/analyze/2006/03/01/discurs/>>.
5. Фрейд Зигмунд, *Очерки по психологии сексуальности*, Web. 28.12.2014. <http://fs1.uclg.ru/books/pdf/1365164361_freud_oчерki_po_psihologii_seksualnosti.pdf>.
6. ШмиттЭрик-Эмманюэль,*Загадочные вариации*, Санкт-Петербург 2011, 256 с.
7. Шмітт Ерік Еммануель, *Наше завадання як нової генерації: створити кращий світ*, «Театральна пектораль» 2013, № 5-6, с. 3-7.